

PETER CHMIEL

Meerbusch/Ratingen

## STAN BADAŃ NAD HISTORIA ŻYDÓW GÓRNOŚLĄSKICH W REPUBLICIE FEDERALNEJ NIEMIEC

Rozwój osadnictwa żydowskiego na terenie byłych niemieckich ziem wschodnich znajdował się po II wojnie światowej raczej na marginesie badań historycznych. Wynikało to zarówno ze specyfiki problemu po tragicznych doświadczeniach lat 1933–1945 i początkowego braku społecznego zainteresowania, jak również ze stanu i dostępności bazy źródłowej, która znajdowała się w większości przypadków za dzielącą Europę „żelazną kurtyną”.

Tylko nielicznym Żydom udało się uniknąć hitlerowskiego holocaustu, wśród nich był związany na przełomie XIX i XX wieku z Opolem Leo Baeck (1873–1956), jak również urodzony w 1921 r. w Katowicach Max Ruben Guttmann. Baeck osiadł po wojnie w Londynie, a żyjący w Cleveland (Ohio) Guttmann dopiero pod koniec lat osiemdziesiątych zaczął zajmować się historią swej rodziny na Górnym Śląsku i opublikował w ukazującym się w Dortmundzie periodyku „Mittlungen des Beuthener Geschichts- und Museumsvereins” wspomnienia na temat lat dzieciństwa spędzonych w Bytomiu<sup>1</sup>.

Pierwsze niezbyt obszerne artykuły, stanowiące przyczynek do badania historii Żydów w austriackiej części Górnego Śląska, wyszły w latach sześćdziesiątych spod pióra znanego rabina i archiwisty wrocławskiego Bernharda Brillinga (1906–1987)<sup>2</sup>. Brilling jest również autorem krótkiego rozdziału dotyczącego historii Żydów w Zabrze w wydanej w 1979 r. monografii tego miasta<sup>3</sup>.

W monografiach innych miast górnośląskich, np. Gliwic<sup>4</sup> i Katowic<sup>5</sup>, znajdujemy skromne objętościowo artykuły na temat ludności żydowskiej, bazujące na

---

<sup>1</sup> M. R. Guttmann, *Kindheitserinnerungen an Beuthen O/S*, „Mitteilungen des Beuthener Geschichts- und Museumsvereins”, hg. von Hans-Ludwig Abmeier, 1989, Bd. 49, s. 73–102.

<sup>2</sup> B. Brilling, *Zur Frühgeschichte der Juden von Bielitz 1677–1816*, „Zeitschrift für die Geschichte der Juden” 1964, 1, s. 117–123; tenże, *Die Archivalien der jüdischen Gemeinde Hotzenplotz (Österreichisch-Schlesien)*, „Zeitschrift für die Geschichte der Juden” 1965, 2, s. 53–57; tenże, *Zur Geschichte der Juden in Österreichisch-Schlesien 1640–1737*, „Judaica Bohemia” 1968, 4, s. 107–108; tenże, *Geschichte der Juden in Weidenau (Österreichisch-Schlesien)*, „Zeitschrift für die Geschichte der Juden” 1973, 10, s. 155–161.

<sup>3</sup> Tenże, *Die jüdische Gemeinde*, [w:] *Hindenburg OS. Stadt der Gruben und Hütten*, Essen 1979, s. 318–324.

<sup>4</sup> E. Lustig, *Von den Juden in Gleiwitz*, [w:] *Stadt und Landkreis Gleiwitz in Wort und Bild*, Bottrop 1961, s. 53–55.

<sup>5</sup> W. Majowski, *100 Jahre Stadt Kattowitz 1865–1965. Ein Jubiläums- und Gedenkbuch*, Bad

literaturze przedwojennej. W czasopismach i biuletynach naukowych zaczęły się natomiast, począwszy od lat sześćdziesiątych ukazywać artykuły przyczynkarskie, oparte po części na solidnej bazie źródłowej<sup>6</sup>.

Kompleksowe badania mające na celu opracowanie syntezy dziejów Żydów górnośląskich rozpoczęły się dopiero w drugiej połowie lat osiemdziesiątych. Swego rodzaju pionierskim zamierzeniem był projekt naukowy fundacji Stiftung Haus Oberschlesien w Ratingen i uniwersytetu w Monastyrze pod nazwą *Oberschlesisches Judentum*, podjęty w 1988 r. pod kierunkiem Petera Masera. W trakcie prac nad tym projektem zebrano obszerną bibliografię, opracowano część dostępnego materiału źródłowego i przeprowadzono liczne wywiady z żyjącymi wówczas jeszcze Żydami pochodzącymi z Górnego Śląska. Już krótko po rozpoczęciu badań nad projektem ukazał się w roczniku „Oberschlesisches Jahrbuch” artykuł na temat synagog górnośląskich<sup>7</sup>. Wyniki prac opublikowane zostały w tomie *Juden in Oberschlesien*, który wyszedł w 1992 r. w serii wydawniczej fundacji Stiftung Haus Oberschlesien<sup>8</sup>. Tom zawiera ogólny zarys historii Żydów na Górnym Śląsku, dzieje gmin żydowskich w Bytomiu, Bielsku, Gliwicach, Katowicach, Chorzowie, Kluczborku, Głogówku, Opolu i Żorach oraz zestawienie literatury przedmiotu.

Projekt Masera odbił się znacznym echem w niemieckich środowiskach naukowych. Dzięki temu również inni naukowcy włączyli aspekt żydowski do tematyki swych badań naukowych, w wyniku czego w roczniku „Oberschlesisches Jahrbuch” mogły w stosunkowo krótkim czasie ukazać się dalsze artykuły dotyczące historii Żydów górnośląskich<sup>9</sup>.

W początkach lat dziewięćdziesiątych fundacja Stiftung Haus Oberschlesien nawiązała bliską współpracę z kustoszem naukowym Muzeum w Cieszynie Januszem Spywą. Dość szybko zrodził się pomysł syntetycznego opracowania historii ludności żydowskiej na Śląsku Cieszyńskim, który w wyjątkowo krótkim czasie udało się zrealizować. W latach 1993–1995 w kolejnych tomach wspomnianego

Saltzgitter 1965, s. 73–74; R. P. S c h m i t z, *Die jüdische Gemeinde in Kattowitz*, [w:] *Kattowitz, seine Geschichte und Gegenwart. Ein Jubiläumsbuch zum 120. Gründungsjahr*, hg. von H. Kostorz und S. Karski, Dülmen 1985, s. 230–236.

<sup>6</sup> G. W e i s s m a n n, *Die Durchsetzung des jüdischen Minderheitsrechts in Oberschlesien 1933–1937*, „Leo Baeck Institute Bulletin”, Tel Aviv 1963, 6, No. 22, s. 148–198; K. F u c h s, *Rolle des schlesischen Judentums bei der wirtschaftlichen Entwicklung Oberschlesiens*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1979, 28, s. 270–283; T. P i e r e n k e m p e r, *Jüdische Industrielle in Oberschlesien im 19. Jahrhundert*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau XXXII”, Sigmaringen 1991, s. 197–220.

<sup>7</sup> A. W e i s e r, *Synagogen in Oberschlesien*, „Oberschlesisches Jahrbuch” [dalej: OSJB] 5, Dülmen 1989, s. 259–261.

<sup>8</sup> *Juden in Oberschlesien*, Teil 1: *Historischer Überblick. Jüdische Gemeinden (I)*, hg. von P. Maser, A. Weiser, Berlin 1992 (Schriften der Stiftung Haus Oberschlesien. Landeskundliche Reihe, Bd. 3,1).

<sup>9</sup> P. C h m i e l, *Sprachen und Konfessionen in Österreichisch-Ostschlesien um die Jahrhundertwende im Spiegel der Volkszählungen*, OSJB 6, Berlin 1990, s. 101–121; H. F u h r m a n n, *Die Einweihung der Kreuzburger Synagoge 1886*, OSJB 7, Berlin 1991, s. 157–162; H. P a t z e l t, *Zur Geschichte der Juden in Österreichisch-Schlesien*, OSJB 8, Berlin 1992, s. 25–41; K. F u c h s, *Der Mathematiker Richard Courant aus Lublinitz (1888–1972)*; tamże, s. 125–142.

już kilka razy rocznika opublikowane zostały trzy obszernie i oparte na solidnych badaniach źródłowych artykuły Janusza Spyry, obejmujące dzieje Żydów cieszyńskich od średniowiecza do końca rządów cesarzowej Marii Teresy (1780 r.)<sup>10</sup>.

W 1995 r. Janusz Spyra podjął się w ramach projektu naukowego fundacji Stiftung Haus Oberschlesien kompleksowego opracowania historii ludności żydowskiej na terenie całego byłego Śląska Austriackiego w okresie od wojen śląskich do upadku monarchii habsburskiej (1742–1918). Kierownictwo naukowe projektu spoczywało w rękach Jana Drabiny. Owocem trzyletniej pracy opartej na dogłębnych badaniach źródłowych w polskich, niemieckich, austriackich i czeskich archiwach (poza Polską głównie Opawa, Brno, Praga, Wiedeń, Frankfurt nad Menem) jest przygotowywany obecnie do druku kilkusetstronicowy maszynopis. Zawiera on w części pierwszej szczegółową historię ludności żydowskiej w austriackiej części Śląska, ze szczególnym uwzględnieniem polityki władz wobec Żydów i ich statusu prawnego. Na drugą część pracy składają się dzieje poszczególnych gmin żydowskich, od Fryvaldova na zachodzie, poprzez Osobłogę, Karniów, Opawę, Bilovec, Frydek-Mistek i Bogumin, po Frysztat, Cieszyn, Skoczów i Bielsko na wschodzie. W aneksie znajduje się obok materiału statystycznego obszerna bibliografia.

Podczas realizacji swojego projektu badawczego Janusz Spyra przeprowadził interesujący wywiad z żyjącym wówczas jeszcze w Londynie Franzem Georgem Löwem (angielska pisownia nazwiska: Francis George Low). Löw pochodził z Wiednia i był spokrewniony ze znaną cieszyńską rodziną żydowską Singerów. Pod koniec życia zajął się on intensywnie opracowaniem genealogii rodu Singerów-Glesingerów i opublikował na ten temat artykuł w roczniku „Oberschlesisches Jahrbuch”<sup>11</sup>. W kolejnym tomie rocznika Janusz Spyra zamieścił krytyczne uwagi do tej pracy<sup>12</sup>.

W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych w roczniku tym ukazały się dwa artykuły dotyczące działalności i ochrony prawnej ludności żydowskiej na Górnym Śląsku w okresie międzywojennym, z uwzględnieniem roli tzw. konwencji genewskiej z 1922 r., gwarantującej wszystkim mniejszościom narodowym na terenie plebiscytowym szczególne prawa, wykraczające poza normalny standard międzynarodowy. Miało to ogromne znaczenie w niemieckiej części Górnego Śląska po objęciu władzy przez narodowych socjalistów i systematycznym wprowadzaniu ustawodawstwa antyżydowskiego<sup>13</sup>.

---

<sup>10</sup> J. S p y r a, *Die Juden im Teschener Schlesien bis Anfang des 18. Jh.*, OSJB 9, Berlin 1993, s. 41–66; tenże, *Juden im Teschener Schlesien unter der Herrschaft Karls VI. (1711–1740)*, OSJB 10, Berlin 1994, s. 25–49; tenże, *Juden im Herzogtum Teschen unter der Herrschaft von Maria Theresia (1740–1780)*, OSJB 11, Berlin 1995, s. 67–96.

<sup>11</sup> F. G. L o w, *Die Teschener Mautpächterfamilie Singer und ihre Nachkommen 1490–1992*, OSJB 10, Berlin 1994, s. 11–23.

<sup>12</sup> J. S p y r a, *Einige Bemerkungen zum Beitrag von Francis G. Low „Die Teschener Mautpächterfamilie Singer und ihre Nachkommen”* (OSJB 10), OSJB 11, Berlin 1995, s. 277–279.

<sup>13</sup> A. N a m y s ł o, *Die Rolle und das Wirken der jüdischen Glaubensgemeinde in Kattowitz in den Jahren 1922–1939*, OSJB 12, Berlin 1996, s. 93–105; A. S c h m i d t - R ö s l e r, *Das Judentum in Deutsch-Oberschlesien nach der nationalsozialistischen Machtergreifung (1933–1937)*, OSJB 13,

Tematem trzeciego projektu naukowego fundacji Stiftung Haus Oberschlesien były początki osadnictwa żydowskiego na Górnym Śląsku w XII i XIII wieku, opracowane przez Zofię Kowalską<sup>14</sup>.

Poczesne miejsce zajmuje problematyka żydowska również w programach licznych konferencji naukowych fundacji. W 1994 r. odbyło się w Königswinter polsko-niemieckie sympozjum poświęcone historii miast górnośląskich, na którym Zofia Kowalska wystąpiła z referatem zatytułowanym *Die jüdische Bevölkerung in den oberschlesischen Städten des Mittelalters [Ludność żydowska w średnio-wiecznych miastach na Górnym Śląsku]*. Obszerny tom z materiałami z tej konferencji ukazał się w 1995 r.<sup>15</sup>

Znacznym echem odbiła się w kręgach naukowych międzynarodowa konferencja zorganizowana przez fundację Stiftung Haus Oberschlesien wspólnie z Instytutem Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego na temat stosunków wyznaniowych na Śląsku Cieszyńskim od średniowiecza do współczesności. Odbyła się ona w październiku 1996 r. w siedzibie filii Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie, a udział w niej wzięli przedstawiciele nauk historycznych i teologicznych z Polski, Niemiec i Czech. Na sesji tej Janusz Spyra wygłosił referat pod tytułem *Rozwój organizacji żydowskich gmin wyznaniowych na Śląsku Cieszyńskim*, zamieszczony w wydanych drukiem materiałach konferencyjnych<sup>16</sup>. Václav Štěpán zajął się w swoim wystąpieniu problemem antysemityzmu w programie i działalności polskiego i czeskiego ruchu narodowego na Śląsku Cieszyńskim na przełomie XIX i XX wieku.<sup>17</sup> Wśród uczestników konferencji była przedstawicielka gminy żydowskiej w Bielsku-Białej.

Na uwagę zasługują – obok badań historycznych – również podejmowane przez fundację od kilku lat prace z zakresu historii literatury górnośląskiej. Działające w kooperacji z fundacją Towarzystwo Gustava Freytaga (Gustav Freytag Gesellschaft) zajmuje się różnymi aspektami twórczości tego pochodzącego z Kluczborka znanego przedstawiciela niemieckiego realizmu (1816–1895). Kontrowersyjnie dyskutowany jest problem Żydów w dziełach Freytaga i rzekomego antysemityzmu pisarza. Tematem tym zajął się Jürgen Matoni w artykule opublikowanym w 1992 r. w roczniku „Oberschlesisches Jahrbuch”<sup>18</sup>.

---

Heidelberg 1999, s. 67–91.

<sup>14</sup> Z. Kowalska, *Die Anfänge der jüdischen Ansiedlungen in Oberschlesien im 12. und 13. Jahrhundert*, OSJB 14/15, Heidelberg 2000, s. 13–29.

<sup>15</sup> Taż, *Die jüdische Bevölkerung in den oberschlesischen Städten des Mittelalters*, [w:] *Stadtgeschichte Oberschlesiens. Studien zur städtischen Entwicklung und Kultur einer ostmitteleuropäischen Region vom Mittelalter bis zum Vorabend der Industrialisierung*, hg. von T. Wunsch, Berlin 1995, s. 75–92 (Tagungsreihe der Stiftung Haus Oberschlesien 5).

<sup>16</sup> J. Spyra, *Rozwój organizacji żydowskich gmin wyznaniowych na Śląsku Cieszyńskim*, [w:] *Die konfessionellen Verhältnisse im Teschener Schlesiens vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, hg. von P. Chmiel und J. Drabina, (Stosunki wyznaniowe na Śląsku Cieszyńskim od średniowiecza do współczesności, pod red. P. Chmiela i J. Drabiny), Ratingen 2000, s. 123–140 (Tagungsreihe der Stiftung Haus Oberschlesien 9).

<sup>17</sup> V. Štěpán, *Der Antisemitismus und die nationale Bewegung im Teschener Land um die Jahrhundertwende*, [w:] *Die konfessionellen Verhältnisse...*, s. 173–185.

<sup>18</sup> J. Matoni, *Die Juden in Gustav Freytags Werken*, OSJB 8, Berlin 1992, s. 107–116.

Wśród niezbyt licznego grona niemieckojęzycznych pisarzy z Górnego Śląska znajdują się również przedstawiciele ludności żydowskiej. Do nich zaliczyć należy przede wszystkim urodzonego w Bytomiu powieściopisarza, eseistę i wydawcę Maxa Taua (1897–1976). Tak jak wielu Żydów musiał on przed wybuchem II wojny światowej opuścić Niemcy – osiadł na stałe w Norwegii. Życiu i twórczości tego pisarza i laureata renomowanej nagrody pokojowej niemieckich księgarzy (Friedenspreis des Deutschen Buchhandels) poświęcona była sesja naukowa w setną rocznicę jego urodzin (1997 r.), zorganizowana przez Instytut Literaturoznawczy fundacji Stiftung Haus Oberschlesien. Tom materiałów konferencyjnych ukazał się w 2000 r. w serii wydawniczej fundacji<sup>19</sup>.

W roku akademickim 1997/98 ogłoszono na uniwersytecie w Oldenburgu (Dolna Saksonia) cykl wykładów pod wspólnym tytułem *Jüdische Autoren Ostmitteleuropas im 20. Jahrhundert* [Żydowscy pisarze z Europy środkowowschodniej w XX wieku]. Współorganizatorem tego przedsięwzięcia był instytut federalny Bundesinstitut für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa w Oldenburgu. Teksty wykładów ukazały się w 2000 r. Wśród wykładowców i autorów tomu jest m.in. literaturoznawca fundacji Stiftung Haus Oberschlesien Detlef Haberland, który od dłuższego czasu zajmuje się szczegółowym badaniem i systematycznym opracowaniem twórczości urodzonego w 1881 r. w Gliwicach i zamordowanego około 1943 r. w Oświęcimiu pisarza Arthura Silbergleita<sup>20</sup>. W tym samym tomie zamieszczony jest artykuł, którego tematem jest m.in. pochodząca z Bytomia autorka opowiadań i utworów scenicznych Ulla Wolff (1850–1924), pisząca pod pseudonimem Ulrich Frank<sup>21</sup>.

Historia i kultura Żydów na Śląsku, Pomorzu i w Prusach Wschodnich jest tematem realizowanego od 1988 r. projektu naukowego instytutu do spraw stosunków niemiecko-żydowskich na uniwersytecie w Duisburgu (Salomon-Ludwig-Steinheim-Institut für deutsch-jüdische Geschichte an der Gerhard-Mercator-Universität Duisburg) we współpracy z Komisją Historyczną (Historische Kommission) w Berlinie. Instytut w Duisburgu, powołany do życia w 1986 r., organizuje corocznie sympozja naukowe pod nazwą *Steinheim-Kolloquium*, z których drugie (w 1989 r.) poświęcone było tematyce śląskiej<sup>22</sup>. W ramach wspomnianego projektu ukazała się w 1995 r. obszerna bibliografia historii Żydów śląskich,

<sup>19</sup> *„Ein symbolisches Leben“. Beiträge anlässlich des 100. Geburtstages von Max Tau (1897–1976)*, hg. von Detlef Haberland, Heidelberg 2000 (Tagungsreihe der Stiftung Haus Oberschlesien 10).

<sup>20</sup> D. H a b e r l a n d, *Der „oberschlesische Orpheus“*. Aspekte des Werkes von Arthur Silbergleit, [w:] *Jüdische Autoren Ostmitteleuropas im 20. Jahrhundert*, hg. von H. Hahn und J. Stüben, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien 2000, s. 61–75 (Mitteleuropa–Osteuropa. Oldenburger Beiträge zur Kultur und Geschichte Ostmitteleuropas 1).

<sup>21</sup> G. v o n G l a s e n a p p, *Annäherung an Preußens östliche Kulturlandschaften. Oberschlesien und die Provinz Posen im Werk von Ulla Frankfurter-Wolff und Isaak Herzberg*, [w:] *Jüdische Autoren Ostmitteleuropas...*, s. 19–60.

<sup>22</sup> *Steinheim-Kolloquium: Forschungen zur jüdischen Regionalgeschichte unter besonderer Berücksichtigung Schlesiens*, Salomon-Ludwig-Steinheim-Institut für deutsch-jüdische Geschichte, Duisburg 1989.

obejmująca zarówno była pruską, jak również austriacką część Górnego Śląska<sup>23</sup>. Zawiera ona w 22 rozdziałach m.in. encyklopedie, bibliografie, archiwalia i źródła oraz periodyki, w części szczegółowej natomiast zestawienie publikacji na temat historii, demografii i statystyki, antyjudajizmu i antysemityzmu, dziejów gmin żydowskich, opracowań biograficznych, jak również literaturę dotyczącą poszczególnych dziedzin życia społeczności żydowskiej (synagogi, cmentarze żydowskie, działalność charytatywna, szkolnictwo, związki i stowarzyszenia, działalność wydawnicza, kult religijny, sztuka).

Pracownicy naukowcy instytutu w Duisburgu są autorami krótkiego zarysu dziejów Żydów na Śląsku, który ukazał się w 1995 r. w polsko-niemieckiej pracy zbiorowej<sup>24</sup>. Artykuł uwzględnia również historię górnośląskiej ludności żydowskiej.

Obok wymienionych do tej pory dwóch placówek naukowych (fundacja Stiftung Haus Oberschlesien i instytut Steinheima w Duisburgu), które odgrywają rolę wiodącą w zakresie badań na historią Żydów na Górnym Śląsku, godne uwagi są również publikacje na ten temat, wydane w ostatnich latach przez działający na uniwersytecie w Dortmundzie zakład naukowy do spraw Europy Środkowo-Wschodniej pod nazwą Forschungsstelle Ostmitteleuropa. W serii wydawniczej tej instytucji opublikowano w latach 1995–1997 dwutomowy słownik biograficzny dotyczący społeczności żydowskiej byłych ziem korony czeskiej i zatytułowany *Biographia Judaica Bohemiae*<sup>25</sup>. Praca ta zawiera krótkie życiorysy osobistości pochodzenia żydowskiego ze szczególnym uwzględnieniem XIX i XX wieku.

Przegląd należy zakończyć krótką wzmianką o dwóch syntezach dziejów Śląska, które ukazały się w ostatnim czasie. Pochodzący z Wrocławia i znany z wielu publikacji śląskoznawczych historyk Norbert Conrads wydał w 1994 r. obszerną, jednotomową historię Śląska. Zawiera one również rozdział dotyczący życia i działalności Żydów, z uwzględnieniem ich roli w rozwoju gospodarczym Górnego Śląska w okresie industrializacji<sup>26</sup>. Po długim oczekiwaniu ujrzał wreszcie światło dzienne z końcem 1999 r. trzeci tom historii Śląska wydanej przez Komisję Historyczną (Historische Kommission für Schlesien) w Marburgu, obejmujący lata od 1740 do 1945. W rozdziale poświęconym społeczności żydowskiej

<sup>23</sup> *Bibliographie zur Geschichte der Juden in Schlesien, von Margret Heitmann und Adreas Reinke in Zusammenarbeit mit Harald Lordick und Heike Teckenbrock. Ein Gemeinschaftsprojekt des Salomon-Ludwig-Steinheim-Instituts und der Historischen Kommission zu Berlin, München–New Providence–London–Paris 1995* (Bibliographien zur deutsch-jüdischen Geschichte, Bd. 6, hg. von M. Brocke, J. H. Schoeps, F. Wiesemann).

<sup>24</sup> M. Heitmann, H. Lordick, *Zur Geschichte des Judentums in Schlesien / Przyczynek do historii Żydów na Śląsku*, [w:] „Wach auf, mein Herz, und denke”. *Zur Geschichte der Beziehungen zwischen Schlesien und Berlin–Brandenburg von 1740 bis heute / „Przebudź się, serce moje, i pomyśl”*. *Przyczynek do historii stosunków między Śląskiem a Berlinem–Brandenburgią od 1740 roku do dziś*, Berlin–Opole 1995, s. 52–60.

<sup>25</sup> R. M. Wlaschek, *Biographia Judaica Bohemiae*, Bd. 1, Dortmund 1995 (Veröffentlichungen der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund, hg. von Johannes Hoffmann, Reihe B, Bd. 52); tenże, *Biographia Judaica Bohemiae, Ergänzungsband*, Dortmund 1997 (Veröffentlichungen der Forschungsstelle..., Reihe B, Band 59).

<sup>26</sup> K. Fuchs, *Jüdisches Leben und Wirken in Schlesien*, [w:] *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Schlesien*, hg. von N. Conrads, Berlin 1994, s. 654–661.

wspomniany już Peter Maser porusza m.in. problem szczególnego statusu prawnego Żydów na Górnym Śląsku w okresie międzywojennym<sup>27</sup>.

Przedstawiony przeze mnie zarys stanu badań nad historią i kulturą Żydów na terenie Górnego Śląska w placówkach naukowych Republiki Federalnej Niemiec pozwala na sformułowanie kilku wniosków, które postaram się ująć w następujących punktach:

1. W ostatnich latach obserwuje się wyraźny wzrost zainteresowania naukowego omawianym zagadnieniem, co zawdzięczamy głównie owocnej współpracy naukowej polsko-niemieckiej i niemiecko-czeskiej<sup>28</sup>. W zakresie badań historycznych kooperacja ta uzyskała po początkowych oporach poziom odpowiadający ogólnym standardom międzynarodowym.

2. Bariera językowa nie stanowi już zasadniczej przeszkody w rozwoju polsko-niemieckiej współpracy naukowej, mimo że zdecydowana większość źródeł i starszej literatury fachowej na temat historii Żydów na Śląsku jest w języku niemieckim. Większość historyków polskich, zajmujących się problematyką żydowską, przynajmniej biernie zna język niemiecki w stopniu umożliwiającym w miarę swobodne korzystanie ze źródeł i z literatury. Z drugiej strony coraz więcej uczonych niemieckich, badających historię Śląska, stara się opanować język polski, by móc w ten sposób dotrzeć do nowszej literatury polskiej.

3. Dla nauki niemieckiej problematyka żydowska ma szczególne znaczenie. Wynika ono z jednej strony z tragicznych obciążeń historycznych z czasów Trzeciej Rzeszy, a z drugiej strony z faktu, że Żydzi na Górnym Śląsku w większości reprezentowali niemiecką opcję narodową, czemu szczególnie dobitnie dali wyraz w okresie I wojnie światowej i w czasie walki plebiscytowej.

4. Obok wspomnianej bezpośredniej współpracy między uczonymi i placówkami naukowymi w Polsce, Niemczech i Czechach ważnym postulatem jest pogłębienie wymiany informacji naukowej. W ten sposób można znacznie uprościć i przyspieszyć realizację niektórych przedsięwzięć naukowych. Rolę wiodącą w zakresie wymiany informacji naukowej spełnia wspomniany już wyżej instytut federalny w Oldenburgu (Bundesinstitut für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa), który od 1993 r. zamieszcza w swoim roczniku znajdujące się aktualnie w opracowaniu i nieopublikowane jeszcze tematy badawcze (Wissenschaftlicher Informationsdienst)<sup>29</sup>. Dobrym przykładem służą w tej

---

<sup>27</sup> P. M a s e r, *Das schlesische Judentum*, [w:] *Geschichte Schlesiens*, hg. von der Historischen Kommission für Schlesien, Bd. 3: *Preußisch-Schlesien 1740–1945, Österreichisch-Schlesien 1740–1918/45*, Stuttgart 1999, s. 333–360.

<sup>28</sup> Godne odnotowania jest, że naukowcy niemieccy coraz częściej uczestniczą w polskich i czeskich konferencjach naukowych, rzadko jednak w ich referatach poruszane są problemy Żydów górnośląskich. Patrz: *Coloquium Opole '98. 60. rocznica pogromu Żydów w Niemczech. Materiały sesji naukowej odbytej w Opolu 9–10 listopada 1998*, wyd. M. Lis, A. Trzcielińska-Polus, Opole 2000; *Židé v Sudetech – Juden im Sudetenland*, Praha 2000.

<sup>29</sup> Ostatnie wydanie: *Wissenschaftlicher Informationsdienst*, „Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa”, Bd. 10, München 2002, s. 275–418.

dziedzinie polscy germaniści, którzy na ogół chętnie korzystają z tej możliwości przepływu informacji.

## **STAND DEUTSCHER FORSCHUNGEN ZUR GESCHICHTE DES OBERSCHLESISCHEN JUDENTUMS**

### **Z u s a m m e n f a s s u n g**

Der Aufsatz liefert einen Überblick über die Aufarbeitung der Geschichte oberschlesischer Juden im Nachkriegsdeutschland, die angesichts der historischen Belastung durch den Holocaust ein schwieriges Unterfangen ist. Die ersten Arbeiten befassen sich mit dem Judentum in einzelnen Städten Oberschlesiens und stammen aus der Feder prominenter Vertreter jüdischen Lebens in Schlesien, die den Zweiten Weltkrieg überlebt haben, u. a. Bernhard Brillung. Eingehende und komplexe Forschungen wurden erst Ende der 80er Jahre unternommen, und zwar in Form von Projekten der Stiftung Haus Oberschlesien in Zusammenarbeit mit der Universität Münster, mit der Jagiellonen-Universität und dem Museum in Teschen sowie dem Salomon-Ludwig-Steinheim-Instituts in Duisburg. Es erschienen auch mehrere Einzelbeiträge. Genaue bibliographische Hinweise findet der Leser in den Anmerkungen.